

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник
до складання вступного випробування в магістратуру
у форматі ЗНО

Харків
«Право»
2020

УДК 343.1(477)(075)
К82

Колектив авторів:
О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів,
В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило

Кримінальний процес : навч. посіб. для підгот. до складання вступного випробування в магістратуру у форматі ЗНО / [О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін.]. – Харків : Право, 2020. – 226 с.

ISBN 978-966-937-964-1

Посібник містить відповіді на ключові питання з навчального курсу «Кримінальний процес», що виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання студентів, які навчаються за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право», відповідно до Програми вступного випробування, затвердженої наказом МОН від 7 лютого 2020 р. № 152.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання вступного випробування до магістратури.

УДК 343.1(477)(075)

© Капліна О. В., Карпенко М. О., Маринів В. І.
та ін., 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-937-964-1

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРК – Автономна Республіка Крим
АТО – антитерористична операція
ВАКС – Вищий антикорупційний суд
ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів України
ВР – Верховна Рада України
ВРП – Вища рада правосуддя
ВС – Верховний Суд
ГПУ – Генеральна прокуратура України
ДБР – Державне бюро розслідувань
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЗЗКП – заходи забезпечення кримінального провадження
ЗУ – Закон України
КЗПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
КК – Кримінальний кодекс України
КМУ – Кабінет Міністрів України
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ – Конституційний Суд України
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МЗС – Міністерство закордонних справ
МС – міжнародне співробітництво
МЮ – Міністерство юстиції
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції
НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії
ПЗВХ – примусові заходи виховного характеру
ПЗМХ – примусові заходи медичного характеру
САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБУ – Служба безпеки України
С(Р)Д – слідчі (розшукові) дії

1. Загальні положення кримінального процесуального права

1.1. Поняття та предмет кримінального процесуального права як галузі права.

Кримінальне процесуальне право – це галузь права, яка являє собою сукупність закріплених Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана ВР, КПК та іншими законами України правових норм, що регулюють порядок діяльності оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду у кримінальному провадженні.

Предметом правового регулювання у кримінальному процесуальному праві виступають суспільні відносини, які під впливом кримінальних процесуальних норм складаються під час досудового розслідування, судових проваджень у суді першої інстанції та з перегляду судових рішень, а також при виконанні судових рішень, у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження.

Кримінальні процесуальні правовідносини – це конкретний зв’язок, який виникає на основі закону між суб’єктами кримінальної процесуальної діяльності та характеризується наявністю суб’єктивних кримінальних процесуальних прав і обов’язків.

1.2. Кримінальне процесуальне законодавство: поняття та система. Джерела кримінального процесуального права.

Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України (ч. 1 ст. 1 КПК).

Систему кримінального процесуального законодавства України складають: відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана ВР, КПК та інші закони України.

Джерела кримінального процесуального права – це ті нормативні акти, що регулюють кримінальні процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чин-

них міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР, та практиці ЄСПЛ.

Кримінальне процесуальне право характеризується множинністю джерел, які правомірно розглядати у певній ієрархії, що може бути подана таким чином:

1. Найвищу юридичну силу має Конституція України, норми якої є нормами прямої дії. Вона є юридичною базою будь-якої галузі права і законодавства, у тому числі – кримінального процесуального.

2. Міжнародні договори. Відповідно до ст. 9 Конституції України, а також ЗУ «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР, є частиною національного законодавства України.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України – це систематизований збір правових норм, які в сукупності докладно регламентують увесь порядок кримінального провадження.

4. Закони України, які, в основному маючи комплексний характер, також регулюють кримінальні процесуальні відносини (зокрема, ЗУ «Про судову систему і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про Національне антикорупційне бюро України» та ін.).

5. Рішення КСУ, якими визнаються неконституційними повністю чи в окремі частини закони та інші правові акти, на підставі яких або у встановленому кримінальному процесуальному порядку органи досудового розслідування, прокурор або суд повинні розслідувати та вирішити дану кримінальну справу.

6. Рішення ЄСПЛ є джерелом кримінального процесуального права з питань, пов'язаних із тлумаченням відповідності законодавства, на підставі якого національним судом вирішена відповідна кримінальна справа, вимогам КЗПЛ.

Для правильного з'ясування змісту кримінальних процесуальних норм важливе значення мають постанови Великої Палати ВС, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України. Певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти Генерального прокурора, СБУ, МВС, які містять організаційно-процесуальні норми.

1.3. Поняття та завдання кримінального провадження.

Кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

1.4. Кримінальні процесуальні функції: поняття та види.

Кримінальні процесуальні функції – це виражені у законі основні напрями кримінальної процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального провадження суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у кримінальному провадженні з метою захисту своїх прав та законних інтересів.

До основних кримінальних процесуальних функцій відносять: обвинувачення, захист і правосуддя.

До кола кримінальних процесуальних функцій, окрім основних, відносять і функцію досудового розслідування, судового контролю, нагляду у формі процесуального керівництва за додержанням законів органами, які здійснюють досудове розслідування, а також підтримання цивільного позову, заперечення проти цивільного позову.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 КПК під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та правосуддя не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

Суб'єктами функції обвинувачення є: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК (при

відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення та зміні обвинувачення в суді (ч. 3 ст. 338, ч. 2–4 ст. 340 КПК). Прокурор здійснює функцію обвинувачення шляхом реалізації під час досудового розслідування нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК), а в суді – підтримання публічного обвинувачення (ст. 131–1 Конституції України).

Суб'єктами функції захисту є: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ чи ПЗВХ або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Функція правосуддя здійснюється виключно судом. Тільки суд від імені держави вирішує основне питання – про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і про застосування до винного справедливого покарання.

Крім функції правосуддя, в кримінальному провадженні суд також виконує значну за своїм обсягом і напрямками **функцію судового контролю**, під якою слід розуміти засновану на законі кримінальну процесуальну діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта – слідчого судді, здійснювану шляхом розгляду і вирішення клопотань, скарг і заяв учасників кримінального провадження з метою охорони прав і свобод особи, яка має як превентивний, так і правовідновлювальний характер.

2. Засади кримінального провадження

2.1. Поняття та система засад кримінального провадження.

Загальні засади кримінального провадження – це закріплені в нормах кримінального процесуального права фундаментальні, найзагальніші положення, що містять сутнісні ознаки кримінального провадження, визначають рівень захищеності прав та свобод людини, побудову його системи (стадій та окремих проваджень) та є орієнтиром у діяльності учасників кримінального провадження.

Усі засади кримінального провадження тісно пов'язані між собою, обумовлюють одна одну, утворюють певну систему (ст. 7 КПК). Крім того вони мають наскрізний характер, діють майже у всіх стадіях кримінального процесу, але всі без винятку – у судовому провадженні у першій інстанції, якщо воно здійснюється за загальним порядком.

Найбільш прийнятною є **класифікація загальних засад кримінального провадження** залежно від поширення їх дії в різних галузях права – загально правові (загально-юридичні), загальнопроцесуальні та кримінальні процесуальні.

2.2. Загально-юридичні засади, їх нормативний зміст.

Верховенство права. Правовий зміст принципу верховенства права закріплено в ст. 8 КПК, згідно з положеннями якої людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Виділяють такі **складові верховенства права**: 1) доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними); 2) вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно; 5) права людини повинні бути захищені; 6) повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватених витрат та відстрочок; 7) наявність справедливого суду; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права.

Обов'язковими елементами верховенства права є: 1) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законодавства; 2) правова визначеність; 3) заборона на свавілля; 4) доступ до правосуддя, забезпечений незалежними та неупередженими судами; 5) дотримання прав людини; 6) недискримінація та рівність перед законом.

Засада законності у кримінальному провадженні закріплена у ст. 9 КПК та передбачає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади

зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР, вимог інших актів законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та ЗУ.

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Оскільки КПК є законодавчим актом, спеціально призначеним для врегулювання порядку кримінального провадження, то в цій сфері він має пріоритет відносно інших законів і тим більше інших нормативно-правових актів. У разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції та ч. 2 ст. 1 КПК міжнародні договори є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Змістом засади законності охоплюються також наступні правила:

- кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ;
- у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК.

Рівність перед законом і судом як засада кримінального провадження врегульовано ст. 10 КПК. Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, ет-

нічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

Рівність учасників кримінального провадження перед законом та судом означає: 1) наділення їх рівними правами і рівними обов'язками щодо участі у процесі; 2) єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їх процесуальних прав; 3) покладення на суд обов'язку не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому учаснику кримінального провадження.

Повага до людської гідності як засада кримінального провадження закріплена у ст. 11 КПК, відповідно до якої під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. У кримінальному провадженні неприпустимі будь-які прояви катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, погрози застосування такого поводження, утримування особи у принизливих умовах, примушування до дій, що принижують людську гідність. Невід'ємною складовою цієї засади є право кожного захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність: під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК. З метою реалізації завдань кримінального провадження можуть мати місце обмеження права на свободу та особисту недоторканність: затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176, ст. 208 КПК); застосування до підозрюваного, обвинуваченого таких запобіжних заходів, як домашній арешт (ст. 181 КПК) та тримання під вартою (ст. 183 КПК) тощо.

Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність: а) тримання під вартою як винятковий запобіжний захід може